

UDK: 321.013(497.1)“199“
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 24.11.2008.

Posljednji kongres Saveza komunista Jugoslavije: uzroci, tijek i posljedice raspada

DAVOR PAUKOVIĆ

Centar za politološka istraživanja, Zagreb, Hrvatska

Jugoslavija se tijekom osamdesetih suočila sa sve većom krizom koja je dovela u pitanje i opstanak federacije. Sukobljene koncepcije uređenja Jugoslavije, bazirane u republičkim SK, konačno su se razile na 14. izvanrednom kongresu SKJ u siječnju 1990. U članku je prikazan kontekst u kojem je Kongres održan kao i tijek istog. Uz to, izložene su strategije i ciljevi pojedinih republičkih organizacija i posljedice raspada SKJ. Izvanredni 14. kongres SKJ predstavlja važnu epizodu u procesu raspada Jugoslavije. Na njemu su raspršene iluzije o jedinstvenom SKJ i snazi koja može izvesti zemlju iz krize. Jugoslavija je nakon Kongresa zakoračila u još neizvjesnije razdoblje, bez značajnije kohezivne snage koja bi dovela do nekog kompromisa.

Ključne riječi: SKJ, 14. kongres, raspad Jugoslavije

1. Uvod

Kako osamdesete godine 20. stoljeća budu odmicale Jugoslavija će se, pod utjecajem brojnih faktora, suočiti sa sve većom krizom, kada i nefunkcioniranje jugoslavenske federacije postupno dostiže svoj vrhunac. Osamostaljivanje republika, započeto potkraj šezdesetih, oza-konjeno je *Ustavom* iz 1974. godine. Time omogućena decentralizacija rezultirat će problemima u funkcioniranju Federacije i Saveza komunista (SK) nakon smrti Josipa Broza Tita, koji je jedinstvo unutar SK osiguravao svojim autoritetom. Ranije, u vrijeme njegova života, neovisno o formalnim propisima s velikim ovlastima republika, jedinstvo i centraliziranost SK bili su zadržani. Nestankom njegova autoriteta nestala je i poluga koja je u trenutku krize uspostavljala ravnotežu i osiguravala konsenzus.

Tijekom osamdesetih pod pritiskom krize agresivnije se otvara pitanje reforme političkog sustava. U debati povezanoj s budućim političkim uređenjem u osnovi su se oblikovala dva bloka: *reformatori* (smatrali su da je nužna pro-

mjena političkog sustava utemeljenog na *Ustavu* iz 1974. godine) i *ustavobranitelji* (smatrali su da se povećanje efikasnosti treba postići u sklopu postojećeg Ustava). Glavni zagovornici obrane Ustava i decentralizacije bili su predstavnici Slovenije, Hrvatske i autonomnih pokrajina (prije Miloševićevih udara), koje su tim *Ustavom* iz 1974. dobile status konstitutivnih dijelova Federacije. S druge strane, predstavnici Srbije su bili glavni zagovornici promjene Ustava i centralizacije, odnosno uvećanja ovlasti Federacije.

Dolaskom Slobodana Miloševića na vlast u Srbiji 1987. povećat će se pritisak za promjenom sustava. Njegova je komisija u srpnju 1989. predložila temeljitu reformu političkog sustava Jugoslavije. Uz poštovanje civilnih sloboda, demokratske kontrole državnih organa i neovisnog sudstva, ključna se promjena odnosila na način usvajanja odluka u federalnoj skupštini. Za razliku od važeće procedure koja je zahtijevala konsenzus federalnih jedinica, prema ovom prijedlogu, takvo bi se načelo zadržalo samo u uskom krugu ustavnih pitanja, dok bi se u drugim pitanjima odluke donosile kvalificiranom

većinom. Glavni oponenti tom prijedlogu bili su predstavnici Slovenije koji su ostali vjerni modelu postavljenom u *Ustavu* iz 1974. godine, dakle paritetnoj regionalnoj zastupljenosti u federalnim organima i usvajanju odluka konsenzusom. Slovensko vodstvo predložilo je formiranje *asimetrične federacije* u kojoj bi svaka republika odlučila i s drugima dogovorila koje ovlasti želi prenijeti na federalne organe (Cohen, 1993: 55.-58; Ramet, 2005: 56).

Korak prema rješenju ovih pitanja, kao i odgovor na sveobuhvatnu krizu trebali su se iznaći i usuglasiti na Izvanrednom kongresu SK Jugoslavije (SKJ) zakazanome za siječanj 1990. godine. Kongres je, usto, trebao pokazati javnosti Jugoslavije da SKJ još ima snage i jedinstva ponuditi rješenja za izlaz iz krize i time povratiti uvelike izgubljeni legitimitet.

U ovome članku detaljnije će se osvijetliti kontekst prije samog održavanja kongresa i njegov tijek. Pokušat će se, usto, prikazati i strategije, te ciljevi pojedinih republičkih delegacija na njemu, kao i značenje ishoda Kongresa SKJ za budućnost Jugoslavije.

2. Eskalacija sukoba na relaciji Srbija - Slovenija

Sukob dviju koncepcija uređenja Jugoslavije u drugoj polovici 1989. ulazi u svoju završnu fazu. Svijest o nužnosti promjene postojećeg stanja uvećavala se produblјivanjem krize uz pogoršanje međunacionalnih odnosa. Već spomenuti reformni prijedlog iz Srbije težio je jačanju Federacije, odnosno centralizacije, a time i smanjenju ovlasti SK u (drugim) republikama. U Sloveniji, glavnom oponentu srbijanskog nastojanju centralizacije Jugoslavije, odgovor je oblikovan objavljivanjem *Temeljne ustavne listine* u lipnju 1989. u kojoj se obećava zaštita ljudskih prava i suverenitet slovenskog naroda. Zbog ostvarenja ciljeva iznesenih u *Listini* osnovana je i Ustavna komisija koja je pripremila amandmane u skladu s time. Unatoč snažnom pritisku iz Srbije da se oni ne prihvate, 27. rujna slovenska je skupština prihvatila te amandmane koji su, uz ostalo, Sloveniji davali i formalno pravo odcjepljenja, te pravo na prihvaćanje ili odbijanje odluka saveznih vlasti o uvođenju izvanrednih mjera u (slovenskoj) republici. Dan prije toga srbijanski su predstavnici pokušali – putem sjednice Centralnog komiteta (CK) SKJ – spriječiti glasovanje o spornima slovenskim amandmanima. No, već na početku te sjednice, vođa slovenskih komunista Milan Kučan, to je okvalificirao kao

politički pritisak i „ograničavanje suverene volje slovenskog naroda s ozbiljnim negativnim posljedicama“. Pritom je naglasio kako se čini da se uz tezu o „urođenoj genocidnosti Hrvata“ stvara, te prihvaća i teza o „urođenom separatizmu Slovenaca“. Slovenski su predstavnici upozorili i na prijetnju *kosovizacije* Slovenije te suludost moguće silom nametnute volje slovenskom narodu (*Vjesnik*, 28.9.1989.: 5-6). Iako je CK SKJ izglasao odgodu glasovanja o amandmanima, potporu su slovenskoj delegaciji pružili hrvatski delegati, što je od Slovenaca shvaćeno kako su srbijanski pokušaji zaustavljanja amandmana propali (usp. Ramet, 2005: 55; Silber, Little, 1996: 64-67). Srbijansko rukovodstvo i mediji potom su, slijedećih dana, žestoko napadali slovenske amandmane, uz ocjenu da su protuustavni i služe razbijanju Jugoslavije.¹ Odluka slovenskog rukovodstva, suprotna stavovima CK SKJ, praktički je značila odbacivanje i neprihvaćanje načela demokratskog centralizma unutar SKJ.

Slijedećih mjeseci uvećavao se strah od širenja *antibirokratske revolucije* na Sloveniju, ali i Hrvatsku². Nakon preuzimanja kontrole nad pokrajinama i Crnom Gorom, rukovodstva Slovenije i Hrvatske strahovala su da su njihove republike slijedeće na udaru izvan-institucionalnih metoda *miting demokracije*.³ Ti su strahovi potvrđeni kada je za 1. prosinca najavljen *miting istine* u Ljubljani, kojim je, prema ocjenama u Sloveniji i Hrvatskoj, trebalo Sloveniji preko *istine* o Kosovu nametnuti *istinu* o Jugoslaviji (*Vjesnik*, 3. 12. 1989.: 5). Slovenske su vlasti odgovorile zabranom mitinga uz obrazloženje kako bi on mogao proizvesti nasilje. Potporu tom pristupu u otporu *događanju naroda* pružili su hrvatsko rukovodstvo i mediji. Naime, u Hrvatskoj je vladao strah da bi se *mitingaši* mogli zaustaviti i u Zagrebu (kako su poneki i najavlјivali) te izazvati nemire i usmjeriti stanje u SRH prema potpunoj neizvjesnosti. Na zabranu mitinga srbijanska je strana odgovorila ekonomskom blokadom Slovenije. Od tog trenutka sukob se iz područja politike prenio i na gospodarstvo, što je naštetilo i Sloveniji i Srbiji (usp. Bilandžić, 1999: 765.-766; Goldstein, 2003: 373-374; Ramet, 2005: 56-57;

1 Beogradska *Politika*, primjerice, na naslovnica 27. i 28. 9. donosi: *Republike ne mogu samovoljno izlaziti iz federacije – sjednica komisije Skupštine Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) za ustavna pitanja: Skupština Slovenije usvojila amandmane suptrotne Ustavu SFRJ*.

2 Hrvatsko rukovodstvo i mediji smatrali su da se kroz pitanje položaja Srba u Hrvatskoj nastoji *kosovizirati* i destabilizirati Socijalistička Republika Hrvatska (SRH).

3 O *antibirokratskoj revoluciji* pogledati: Milosavljević, 2004.

Silber, Little, 1996: 67-68.)

U navedenom ozračju i kontekstu pripreman je, pak, Izvanredni kongres SKJ (zakazan za siječanj 1990. godine).

3. Priprema Izvanrednog kongresa SKJ

Prije Izvanrednog kongresa SKJ održani su republički kongresi (kongresi SK po republikama) na kojima su usvojeni određeni zaključci na osnovu kojih su delegati pojedinih republika i pokrajina trebali nastupiti na saveznom kongresu. Strategije i stavovi nekih republičkih saveza dodatno su precizirani i rasvijetljeni na sjednicama njihovih CK, te kroz djelovanje republičkih institucija.

Kongres slovenskih komunista u svojim dokumentima jasno se odredio prema pitanjima pluralizma i reforme Federacije, posebno SKJ. U tom sklopu, kao prvi cilj, naglašava se potreba održavanja slobodnih višestranačkih izbora, a s time u vezi i napuštanje monopolnog položaja SKJ u cjelini, te njegovo odvajanje od države. Usto se naglašava i napuštanje demokratskog centralizma, te organiziranje SKJ kao saveza samostalnih republičkih saveza. To podrazumijeva konsenzualno odlučivanje o programskim, statutarnima i pitanjima ravnopravnosti naroda i narodnosti u SFRJ. Ponovljen je i prijedlog o *asimetričnoj federaciji* te naglašena suverenost slovenskog naroda i njegovoga trajnog i neotuđivog prava na samoopredjeljenje, što uključuje i pravo na odcjepljenje. Također je naglašena i izvornost *Ustava Socijalističke Republike Slovenije* iz kojega se izvodi *Ustav SFRJ (Komunist, 12.1.1990.: 6)*.

S druge strane, nakon uspostave jedinstvene Srbije, Milošević je nastojao uspostaviti i jedinstvenu Jugoslaviju. SK Srbije (SKS) se na republičkom kongresu opredijelio za slobodno političko udruživanje građana na demokratskoj socijalističkoj platformi, pri čemu je u središtu pojedinac koji svoje interese i inicijative izražava neposredno. Izraženo je čvrsto opredjeljenje za federativnu Jugoslaviju u kojoj niti „jedna republika ne može imati pravo da bude u federaciji onoliko koliko joj to odgovara“. Posebno je naglašen poznati stav o jedinstvenom SKJ (*Komunist, 19.1.1990.: 13*). Približno tjedan dana prije početka saveznog kongresa na sjednici CK SKS ponovljeni su ti stavovi, te naglašeno opredjeljenje za načelo demokratskog centralizma (*jedan čovjek jedan glas*) kao osnovnog oblika funkcioniranja SKJ. Također je izraženo i protivljenje tvrdnjama o republikama kao državama, a

zatraženo je i jačanje funkcija savezne države (*Politika, 13. 1. 1990.:10*).

U prosincu 1989. održan je 11. kongres SK Hrvatske (SKH) na kojemu je usvojen i završni dokument *Osnovni pravci djelovanja SKH na reformi društva i SK*. Kongres je prihvatio i potvrdio inicijativu Predsjedništva CK SKH o provedbi slobodnih višestranačkih izbora. U pogledu reforme SKJ opredijelio se za napuštanje demokratskog centralizma, ali i razmatranje pitanja „jedinstva SKJ na novima programskim osnovama“ (*Večernji list, 14. 12. 1989: 4*). Hrvatski komunisti ponudili su rješenje kroz sintagmu *jugoslavenske sinteze*. U objašnjenju tog termina među ostalim se navodi:

Uvažavanje složene interesne strukture jugoslavenskog društva, koja se ne iscrpljuje isključivo u dominantnom interesu pojedine nacije ili republičko-pokrajinske cjeline, pretpostavka je povezivanja jugoslavenskog društva... Svako nasilje nad tim procesima, zatvaranje u teritorijalne granice, nametanje jednog, dominantnoga interesa kao univerzalnog principa organiziranja neposredno je u suprotnosti s jugoslavenskom sintezom... Našu civilizacijsku zrelost potvrđujemo sposobnošću za suživot razlika. Zato ne pristajemo na majorizaciju izraženu nametanjem bilo koga parcijalnog, posebno nacionalnog interesa; ne pristajemo na diktat politike pritiska, na obnovu hegemonije.⁴

Prema tom dokumentu Jugoslavija može postojati samo kao zajednica slobodno udruženih naroda i narodnosti i njihovih socijalističkih republika, u kojoj izvornu suverenost imaju republike, što uključuje i njihovo pravo na odcjepljenje. Odnosi u Federaciji trebaju se temeljiti na ravnopravnosti i samostalnosti republika, stoga ne može biti nadglasavanja u vezi s osnovnim pitanjima nego se ona moraju definirati konsenzusom (*Naše teme, 1990.: 611*).

Na kongresu je posebno raspravljano i o pripremnim dokumentima predstojećega saveznog kongresa SKJ. Predloženo je da se odredba o demokratskom centralizmu izbacila iz dokumenta o preobražaju SK i iz *Statuta SKJ*, te da se razradi načelo *demokratskog jedinstva* (*Večernji list, 14.12.1989.: 8*). To je bila još jedna sintagma stvorena od hrvatskih komunista koja je nudila poprilično nejasna, odnosno više načelna negoli konkretna rješenja. U određenoj mjeri razlog tome krije se u činjenici što unutar SKH nije postojao jedinstveni stav oko (dosega)

⁴ Cjelovit tekst dokumenta objavljen je u *Našim temama*, broj 3-4, 1990.: 602-622.

reformu. Primjerice u raspravi u vezi s promjenama *Statuta SKH* jasno su izražena različita mišljenja o ulozi SK u društvu.⁵ Otpor promjenama najbolje je vidljiv u tome što se demokratska opredjeljenja kongresa nisu sankcionirala u *Statutu SKH*. Tako je SKH ostao revolucionarna organizacija, zadržano je načelo demokratskog centralizma i uvjet ateističkog opredjeljenja za ulazak u SK. Iako je reformska struja bila u većini, promjene statuta su odgođene i prepuštene kongresu SKJ (*Komunist*, 22.12.1989.: 4).

SK Bosne i Hercegovine (SKBiH) na svom kongresu ostao je vjeran načelu demokratskog centralizma, ali uz nužnu redefiniciju, razradu, te „suvremenu reformsku i obnoviteljsku interpretaciju“. Ipak, na njemu se jasno izrazio stav protiv nadglasavanja o *Programu SKJ* te pitanjima koja se odnose na ravnopravnost naroda i narodnosti, republika i pokrajina. Budućnost višestranačkoga sustava, naglašeno je, ovisi prije svega o samim građanima i njihovim interesima. SKBiH usprotivio se i konfederalnoj Jugoslaviji, političkom organiziranju na nacionalnoj osnovi, depolitizaciji Jugoslavenske narodne armije (JNA) i načelu *jedan čovjek jedan glas* (*Komunist*, 7.1.1990.: 7).

Makedonski komunisti, pak, izjasnili su se za avnojevsku i federativnu Jugoslaviju, dok su višestranački sustav ocijenili samo kao jednu vrstu političkog pluralizma o kojoj trebaju odlučiti sami građani (*Komunist*, 19.1.1990.: 12).

A Crna Gora, te pokrajine Vojvodina i Kosovo, nakon *antibirokratske revolucije* i postavljanja na rukovodeće položaje Miloševiću odanih ljudi, bile su čvrsto na liniji Srbije. Sama inicijativa i zahtjev za održavanje Izvanrednog kongresa SKJ pokrenuta je na Izvanrednoj konferenciji SK Vojvodine u siječnju 1989. godine. Na skupu komunista Vojvodine potkraj studenoga 1989. odaslan je i *energičan zahtjev* za jedinstvom u politici, ekonomiji i društvenom životu. Opredijelili su se za jedinstveni SKJ, demokratski centralizam, jedinstveno jugoslavensko tržište, a kod pitanja političkog pluralizma prevladalo je mišljenje da on treba biti nestranački, odnosno unutar Socijalističkog saveza radnog naroda/SSRN (*Komunist*, 7.1.1990.: 7). Crnogorska partija je u stavovima s kongresa SK Crne Gore početkom 1989. ocijenila da je nestranački pluralizam „nerealna politička projekcija koja nema

5 Tomislav Jantol je tako, braneći reformsku liniju, u raspravi naglasio: *SK spašavaju oni koji traže njegovu demokratizaciju, dok oni koji brane demokratski centralizam, ideološku zatvorenost, strogu hijerarhijsku organizaciju, nedemokratski način djelovanja, ustvari potpisuju smrt tog političkoj organizaciji* (*Komunist*, 15.12.1989.: 14).

utemeljenost niti u jednom postojećem društvu“, da bi potkraj 1989. neki članovi počeli otvoreno iznositi stavove suprotne tim zaključcima, a u prilog ograničavanja pluralizma (*Komunist*, 19.1.1990.: 12). Kosovska partija pod vodstvom Miloševićeva *reformskog* rukovodstva založila se za uklanjanje svih „rješenja unutar političkog sistema, kojima se ugrožava federativno ustrojstvo zemlje, unose elementi konfederalizma, omogućavaju i podstiču etatističko-birokratske dezintegracije“, te protiv „administrativno-birokratskog tumačenja samostalnosti republika i pokrajina“ (*Komunist*, 7.1.1990.: 8).

Uz republičke i pokrajinske delegate, na Izvanrednom kongresu SKJ sudjelovali su i delegati JNA, koji su predstavljali više od 75.000 komunista u oružanim snagama. Na sjednici Komiteta Organizacije SKJ u sklopu priprema za kongres odlučeno je da će se delegati JNA zalagati za jedinstvenu i federativnu Jugoslaviju. Njihovo je opredjeljenje SKJ kao jedinstvena politička organizacija koja funkcionira prema načeloma *inoviranoga demokratskog centralizma*. Izjasnili su se protiv stranaka čiji programi prizivaju *aveti prošlosti*. Pozvali su i na jasnije izražavanje jedinstvenosti oružanih snaga u kongresnim dokumentima te se suprotstavili dezideologizaciji i depolitizaciji JNA. Deklarativno je JNA podržavala reformu, ali samo na jugoslavenskim i socijalističkim načelima (*Slobodna Dalmacija*, 19.1.1990.: 3).⁶

U ovome pregledu stavova u republikama i pokrajinama, te JNA, izražene su i prikazane diferencijacije u vezi s pitanjima reforme SKJ i cjelokupnog društvenog sustava. Najuočljivija je razlika između stavova iz Srbije (uključujući pokrajine i Crnu Goru) i Slovenije: s jedne strane izraženi su zahtjevi za jedinstvenim Savezom komunista Jugoslavije i demokratskim centralizmom, a s druge za *Savez saveza* i konsenzualno usvajanje odluka. Teško je, stoga, bilo, s

6 Takvi stavovi su izraženi i usvojeni na 9. konferenciji Organizacije SKJ u JNA potkraj studenoga 1989. u Beogradu, na kojoj je, u uvodnom izlaganju, Petar Šimić među ostalim naglasio: *U JNA se smatra da bi novi ustav SFRJ morao precizno odrediti Jugoslaviju kao jedinstvenu federativnu socijalističku zajednicu svih građana i ravnopravnih naroda i narodnosti. U Ustavu SFRJ vide najviši pravni i politički akt takve zajednice, kojem ustavi republika ni u čemu ne mogu biti suprotni, a smatraju neprihvatljivim bilo kakvo zagovaranje primata republičkih ustava nad saveznom... Naše izjašnjenje protiv višestranačkog sistema u postojećim uvjetima našeg razvitka zasniva se na uvjerenju da bi tim putem bila učinjena usluga daljnjim nacionalnim, pa i nacionalističkim podjelama Jugoslavije. Izjasnili smo se za nestranački politički pluralizam, čiji bi okvir predstavljao adekvatno organizirani SSRN Jugoslavije* (*Slobodna Dalmacija*, 24.11.1989.: 5).

obzirom na taj srbijansko-slovenski sukob i tvrdnu obranu stavova, očekivati da će se na Izvanrednom kongresu SKJ iznaći zajedničko rješenje. Srbija se nadala da će izolacijom na kongresu prisiliti Sloveniju da prihvati njihov prijedlog reforme. Milošević je pritom vjerovao u potporu predstavnika BiH i Makedonije, a smatrao je, usto, kako mu strategija izolacije Slovenije ponajviše ovisi o poziciji i držanju hrvatskih komunista, koji, što je već prikazano, nisu bili za *Savez saveza*, no još manje su prihvaćali i mogućnost srbijanske dominacije putem nadglasavanja. Stoga, od početka 1989. godine, nastaje i sve izraženiji srbijansko-hrvatski sukob, koji se razvijao i odvijao u kontekstu širenja *antibirokratske revolucije* na Hrvatsku, a uz srbijansko naglašavanje *ugroženosti* Srba u Hrvatskoj. Usto, u Hrvatskoj je postojao i snažan otpor *kosovizaciji* Hrvatske te dominaciji Srbije uz pomoć centralizacije i uvećanja federalnih ovlasti. On je vrlo jasno vidljiv kroz javni diskurs u Hrvatskoj. Ipak, natprosječni udio Srba u SKH i postojanje još uvijek nezanemarivog dogmatskog krila unutar Partije rezultirali su nekim kompromisima (primjerice u spomenutom *Statutu SKH*) i nejasnim, preopćenitima prijedlozima (*demokratsko jedinstvo, jugoslavenska sinteza...*).

Naposlijetku, prije održavanja Izvanrednog kongresa SKJ, provedeno je i istraživanje među članovima republičkih partija o ključnim pitanjima društvene i političke reforme. Za većinsko odlučivanje unutar Federacije u najvećoj mjeri bilo je članstvo Srbije (73), Crne Gore (66), Vojvodine (65), Makedonije (57) te BiH (52 posto). Slovensko članstvo, pak, izrazito je bilo za konsenzualno odlučivanje (67 posto). I hrvatsko i kosovsko članstvo, više su zagovarali konsenzualno načelo. Zanimljivo je, nadalje, da je 70,1 posto svih članova podupiralo demokratski centralizam unutar SKJ. Samo je slovensko članstvo većinski tražilo (73 posto) zamjenu tog načela uvođenjem konsenzualnog odlučivanja, dok se članstvo u svim ostalim republičkima i pokrajinskim savezima većinski opredijelilo za demokratski centralizam: u Srbiji 81, Crnoj Gori 78, Vojvodini 77, BiH 76, Makedoniji 68, Kosovu 66 i Hrvatskoj 64 posto. Važno je još naglasiti da je u Hrvatskoj slovenski program ekonomskih reformi podupiralo 45 posto, reformu političkog sustava 33 posto i partijsku reformu 23 posto članstva, dok srbijanski program nije imao gotovo nikakvu potporu: četiri do šest posto, iako su 25 posto članstva činili hrvatski Srbi (Jović, 2003.: 462-467).

4. Deklaracija 14. kongresa SKJ

Odbor za pripremu 14. kongresa SKJ na svojoj je 3. sjednici odlučio da se izradi deklaracija kao opći dokument predstojećeg kongresa. O njoj se raspravljalo na sjednici CK SKJ potkraj prosinca 1989. godine, a ona je, prema obrazloženju sekretara Predsjedništva CK SKJ i rukovoditelja Radne grupe za izradu deklaracije Štefana Korošeca, trebala predstavljati kongresnu sintezu, ali biti i dopuna ostalima kongresnim dokumentima. Ujedno je trebala poslužiti i kao prijelazni dokument dok se ne usvoji novi program SKJ. Korošec je s tim u vezi naglasio kako deklaracija predstavlja napuštanje starog modela te pokušaj mobilizacije i obrane demokratskog potencijala SKJ. Dodao je da SKJ i dalje želi upravljati društvom, ali da to mora ostvariti na demokratskim i slobodnim izborima. CK SKJ je prihvatio prijedlog deklaracije, a odlučeno je da se ona i objavi u dnevnim listovima radi otvaranja javne rasprave o njoj. Konačan tekst tog dokumenta trebao se usvojiti na 14. kongresu, a njegova važnost bila bi jednaka ostalim kongresnim dokumentima (*Večernji list*, 27.12.1989.: 3).

Na istoj sjednici CK SKJ raspravljalo se i o *Izvještaju o radu CK SKJ između 13. i 14. izvanrednog kongresa SKJ*. Najveći dio primjedaba odnosio se na nedovoljnu jasnoću pri ocjenama uzroka sveukupne društvene krize, i odgovornosti CK SKJ za njeno produbljivanje (*Večernji list*, 27.12.1989.: 2).

A treća točka dnevnog reda iste sjednice odnosila se na raspravu o *Nacrtu dokumenta o preobražaju SKJ*. U vrijeme rasprave izbila je žustra polemika između ponekih srbijanskih i slovenskih članova CK SKJ, a otpočela je u vezi sa zaključcima 11. kongresa slovenskih komunista u kojima se traži transformacija SKJ u *Savez saveza*. Stanko Radmilović je, pritom, naglasio kao se uz asimetričnu državu sada traži i asimetrični SKJ te izjavio kako Srbija ne može prihvatiti zajedništvo kakvo se nameće iz Slovenije. Dok se inzistira na *konfederalnoj federaciji*, dodao je, Srbija će poduzimati mjere zaštite svojih interesa. Na to je reagirao Janez Kocijančič, napominjući kako postaje dosadno ako na sjednicama CK nema prozivki i pokušaja discipliniranja komunista Slovenije. Na Radmilovićevu izjavu kako Srbija „neće sagnuti glavu“, on je odgovorio da se može reći kako „ni Slovenija neće sagnuti glavu“ te zaključio: „Prošla su vremena kad se Slovenija mogla zaplašiti. S nama se može diskutirati samo na ravnopravnoj osnovi“ (*Večernji list*, 27. 12. 1989.: 4). Ova je rasprava ilustrativno izrazila i pokazala podjele

unutar SKJ te teško uskladive stavove predstavnika Srbije i Slovenije. Već tada je bilo jasno da će se na Izvanrednom kongresu SKJ teško moći postići bilo kakav dogovor. Pitanje je zapravo bilo hoće li će SKJ preživjeti i može li kongres odgoditi rascjep unutar Partije nekim kompromisnim odgađanjem ili će doći do konačnog rascjepa.

Deklaracija SKJ nosila je naziv *Novi projekt za demokratski socijalizam i Jugoslaviju*.⁷ U njenom uvodnom dijelu se naglašava kako je riječ o političkoj deklaraciji o „zajedničkim ciljevima i neposrednim namjerama s kojima jugoslavenski komunisti nastupaju u koncipiranju i provedbi društvene reforme i izgrađivanju budućeg lika jugoslavenskog socijalizma“. Ona je trebala premostiti razdoblje između postojećeg i budućeg *Programa SKJ*. U njoj se, u samome početku, detektiraju i promjene u socijalističkom svijetu, te se navodi da je došao kraj autoritarnom socijalizmu i da je nastupilo vrijeme uspostave demokratskog socijalizma. U tom se sklopu zastupa nužnost izgradnje društva u kojemu će prirodna i neotuđiva prava pojedinca biti iznad svega. Stoga se i SK opredijelio za politički pluralizam i napuštanje monopola Partije, a s budućim uređenjem Jugoslavije prema avnojevskim načelima. To znači federativno uređenje uz sveobuhvatnu demokratizaciju i ustavno formiranje efikasnije Federacije. Pritom suverenitet pripada federalnim jedinicama, ali i „građanima Jugoslavije sa svojim neotuđivim narodnim suverenitetom“.⁸ Na području gospodarstava najavljeno je napuštanje dogovorane i uvođenje tržišne ekonomije, kao i nužnost postojanja različitih oblika vlasništva (privatizacija na području profitnih djelatnosti). SKJ je, ipak, u dokumentu ostao vjeran samoupravljanju i socijalnoj državi na načelima novoga *demokratskog socijalizma*. Posebno je naglašena i potreba očuvanja, te zaštite okoliša i svijest o globalnim problemima, odnosno promjenama u međunarodnim odnosima. U skladu s tim, Jugoslavija ostaje vjerna pokretu nesvrstanih, ali izražava i želju da se u potpunosti uključi u proces europskih integracija. No, u deklaraciji se o ključnom pitanju samog kongresa, transformaciji i organizaciji SKJ, zauzima općenit i načelan stav: samo se naglašava da se SKJ mora „što prije preobraziti u modernu demokratiziranu političku organiza-

ciju s obnovljenim socijalističkim programom“. Na samoma kraju dokumenta navode se, pak, prioritetni politički potezi nakon kongresa: transformacija, *Program* i *Statut SKJ*, priprema novog ustava, prihvaćanje međunarodnih akata u vezi s pravima čovjeka, ukidanje verbalnog delikta, zakonodavna priprema višestranačkih izbora, provođenje jugoslavenskog programa o Kosovu, pokretanje postupka za uključivanje Jugoslavije u Europsko vijeće, konsenzus o programu za obaranje inflacije, radikalna privredna reforma i uključivanje Jugoslavije u europske i svjetske integracijske procese.

Deklaracija SKJ predstavljala je posljednji zajednički pokušaj SKJ da ponudi rješenje izlaska iz društvene krize, no pokazalo se, ipak, da je kompromis ostvariv samo kada je riječ o načelnima pitanjima i formulacijama. Usto, bio je to samo prijedlog o kojemu se tek trebalo raspravljati na predstojećem kongresu.

5. 14. izvanredni kongres SKJ, 20.-23. siječnja 1990. godine

Posljednji, 14., a prvi izvanredni, kongres SKJ održao se od 20. do 23. siječnja 1990. u *Sava centru* u Beogradu. Delegati na njemu birali su se proporcionalno broju članova Partije u republikama i pokrajinama. Uz njih su sudjelovali i izabrani delegati iz JNA, a po automatizmu delegatski status na kongresu imali su i članovi organa SKJ.⁹ Na kongresu je trebalo usvojiti deklaraciju SKJ, dokumente o reformi privrednoga i političkog sustava, rezolucije o Kosovu, dobrosusjedskim odnosima i položaju pripadnika naroda Jugoslavije koji kao nacionalne manjine žive u susjednim zemljama. Na njemu se također trebao usvojiti i dokument o preobražaju SKJ te usvojiti odluke o promjeni postojećeg *Statuta SKJ* i izradi novoga programa SKJ (*Slobodna Dalmacija*, 21.1.1990.: 2).

Već na samom početku, u raspravi oko *Poslovnika*, izbila je polemika između slovenskog (Borut Pahor) i srbijanskog delegata (Milorad Minić). Pahor je, naime, predložio da se ne

7 U integralnom obliku objavljena je, među ostalim, i u *Vjesniku* 16. siječnja te u *Komunistu* 19. istog mjeseca 1990. godine.

8 Ovakva formulacija predstavlja stanoviti kompromis između dva tada postojeća tumačenja suvereniteta u Jugoslaviji. Prema jednome tvrdilo se da suverenitet pripada republikama, a prema drugome narodima, neovisno o republičkim granicama.

9 Izabranih delegata bilo je 1457: iz Srbije 564 (uključujući delegate Vojvodine: 137 i Kosova: 94), BiH 248, Hrvatske 216, Makedonije 141, Slovenije 114 i Crne Gore 99 te iz JNA 68, uz još sedam članova organa Federacije. To je, s još 198 delegata iz organa SKJ, ukupno činilo 1655 delegata (*Danas*, 30.1.1990: 8). Prema izvještaju Verifikacijske komisije, podnesenom nakon 1. plenarne sjednice, u radu je kongresa sudjelovao 1601 delegat (*Slobodna Dalmacija*, 21.1.1990: 5; *Politika*, 21. 1. 1990: 1). Na početku 2. plenarne sjednice, pak, u radu je kongresa sudjelovalo 1612 delegata s pravom glasa (*Vjesnik*, 23.1.1990.: 5).

koristi preglasavanje pri usvajanju *Deklaracije i Statuta SKJ*, a Minić mu je odgovorio da su na kongres došli članovi jedinstvenog SKJ, odnosno da Kongres odlučuje prema *Statutu SKJ*, a ne prema *Poslovniku kongresa*. Polemika je nastavljena i kada je predsjedavajući plenarne sjednice, Stefan Korošec, predložio dnevni red. Rasprava se vodila oko amandmana da se *Deklaracija* usvoji odmah na plenarnoj sjednici, čime bi se uputila jasna poruka javnosti o jedinstvu i spremnosti SKJ na reformu. Za taj amandman glasalo je 780, a protiv je bilo 649 delegata. Iz rasprave, koja je potrajala gotovo tri sata, protiv tog prijedloga ponajviše su bili delegati iz Srbije. Ipak, amandman nije prošao, jer za usvajanje amandmana bila je potrebna dvotrećinska većina delegata. Predsjedništvo je kongresa, međutim, predložilo kompromisno rješenje prema kojemu bi se *Deklaraciji* dao prioritet, ali uz diskusiju o amandmanima (na tekst *Deklaracije* podneseno je 150 amandmana) u komisijama.

Rad je kongresa, inače, podijeljen u tri komisije: za privrednu reformu, reformu političkog sustava i preobražaj SKJ, a na kraju plenarne sjednice predsjednik je Predsjedništva CK SKJ Milan Pančevski pročitao, kako je bilo uobičajeno na komunističkim kongresima, uvodni referat: „SKJ i društvena reforma“. Potom je, u popodnevним satima, kongres nastavio rad u komisijama (*Slobodna Dalmacija*, 21.1.1990.: 2-5; *Politika*, 21.1.1990.: 1-2).

Rad u komisijama, posebno drugoga dana, još je jednom pokazao dubinu podjela unutar SKJ. Sukob dviju koncepcija uređenja Jugoslavije i Partije dominirao je u gotovo svakoj raspravi po komisijama. Dominantni sukob između delegata Slovenije i Srbije na određeni je način zasjenio delegate iz ostalih dijelova Jugoslavije koji su nemoćno promatrali uglavnom ultimativne zahtjeve sukobljenih strana. Već tada su se potvrdile prognoze onih koji su smatrali da je bilo kakav kompromis na kongresu nemoguć.

U radu Komisije za reformu političkog sustava prevladavala je svađa slovenskih i srbijanskih delegata. U svom izlaganju vođa slovenskih komunista Milan Kučan naglasio je da je SR Slovenija suverena država slovenskog naroda te da ne prihvaća unitarno i centralističko uređenje Federacije. Nakon njega nastupa Milošević, koji je, među ostalim, naveo: „Predlog da se SKJ pretvori u Savez saveza samo je u interesu birokratskih elita tih posebnih SK. Iz njihovih štabova kuju se planovi za međusobni rat jugoslovenskih komunista, a ja bih rekao i jugoslovenskih naroda.“ Nastavio je, potom, govoriti o opredjeljenju Srbije za jedinstvenu Jugoslaviju i

jedinstveni SKJ. Poslije toga uslijedila je žestoka rasprava s nebrojenima replikama i komentari-ma. Ilustrativan je, pritom, bio komentar bosansko-hercegovačkoga delegata Raifa Dizdarevića koji je naglasio da je Jugoslavija već duže vrijeme opterećena štetnim sukobom rukovodstava SK Slovenije i SK Srbije. Pozvao je komuniste Slovenije i Srbije da kroz izravne razgovore riješe svoje nesporazume, a da ostale poštede ultimativnih rasprava. Takav apel bio je neostvariv jer nije bila riječ samo o sukobu spomenutih rukovodstava nego o sukobu nositelja posve različitih koncepcija budućeg uređenja države (*Borba*, 22.1.1990.: 3; *Večernji list*, 22.1.1990.: 3).

Slična atmosfera vladala je i u radu ostalih komisija. Na sjednici Komisije za preobražaj SKJ i statutarna pitanja najviše polemika izazvao je, primjerice, prijedlog delegata iz Hrvatske Ive Družića. On je, naglašavajući opredjeljenje za višestranački pluralizam, predložio raspuštanje SKJ prema dotadašnjim načelima, te se založio da se od SKJ, SSRNJ, Saveza omladine i ostalih organizacija koje to žele formira Socijalistička ili Socijaldemokratska stranka Jugoslavije kao savez samostalnih republičkih organizacija (*Vjesnik*, 22. 1. 1990.: 4). Polemika je odmah pokazala podijeljenost unutar SKJ oko dosega reforme, odnosno demokratizacije. Dok su rukovodstva Hrvatske i Slovenije bila za ponovno pridobivanje legitimiteta na slobodnim višestranačkim izborima, srbijansko je rukovodstvo, s druge strane, bilo sklonije *kozmetičkim* promjenama i demokratizaciji na socijalističkoj osnovi.¹⁰ A i Pančevski je u spomenutom uvodnom kongresnom referatu naveo da se politički pluralizam u Jugoslaviji mora zasnivati na socijalističkoj orijentaciji, a pravno se treba rigorozno zabraniti rad udruženja ili stranaka čiji je program usmjeren na rušenje osnova sustava (*Borba*, 20.1.1990.: 13).

U kasnopopodnevним satima drugoga dana slovenska je delegacija sazvala konferenciju za novinare zbog nezadovoljstva tijekom rada 14. kongresa. Ciril Ribičić je tada izjavio kako slovenski delegati nemaju mandat da mijenjaju ili odustaju od stavova svoga kongresa. U izjavi sročenoj na sastanku slovenskih delegata navodi se, pak, da je Kongres došao u slijepu ulicu

10 U tom je smislu zanimljiva bila Miloševića ocjena u prije spomenutom govoru prema kojoj se događaji u drugim socijalističkim zemljama ne mogu usporediti s onima u Jugoslaviji, jer one ruše jedan svijet koji je u Jugoslaviji srušen još 1948. godine. Pridodao je, pritom, kako „Jugoslaviju niko sa strane nije gradio, neće je niko sa strane ni rušiti“ (ta je izjava, inače, predstavljala središnji dio naslovne stranice beogradske *Politike* 22.1.1990. godine).

koja će završiti raspadom SKJ. Tražili su prekid rada po komisijama i sazivanje plenarne sjednice na kojoj bi se raspravljalo o bitnim pitanjima iz *Deklaracije*, a prije toga trebalo bi se još i riješiti pitanje organizacije SKJ kao saveza republičkih organizacija. Također je navedeno da se o bitnim programskim, kadrovskim i statutarnima pitanjima ne može odlučivati preglasavanjem.

Nakon četverosatnoga zasjedanja Predsjedništvo je kongresa objavilo, u približno 23 sata, da noćne plenarne sjednice neće biti, a da komisije trebaju tijekom noći završiti rad na kongresnim dokumentima. Time je odbijen zahtjev slovenskih delegata, pa je plenarna sjednica, kao što je bilo i planirano, najavljena za ponedjeljak (*Vjesnik*, 22.1.1990.: 4; *Borba*, 22.1.1990.: 1; *Večernji list*, 22.1.1990.: 2; *Politika*, 23.1.1990.: 7).

Najznačajnija komisija u radu kongresa bila je ona za reformu političkog sustava, o čemu svjedoči i činjenica da su u njenom radu sudjelovali najvažniji partijski ljudi. Rasprave u toj komisiji (uz sudjelovanje približno 450 delegata, koji su podnijeli 400 amandmana, ponajviše o prijedlogu *Deklaracije*) izrazile su i potvrdile podijeljenost unutar SKJ u vezi s najvažnijim pitanjima. U njenom izvještaju navodi se realnost uvođenja političkog pluralizma i jednoglasno podupire sloboda političkog udruživanja. Ipak, s druge strane, upozorava se i na opasnost jednostranosti ili idealizacije stranačkoga modela političkog udruživanja. Iznesene su i različite teze u vezi s nositeljem suvereniteta u Federaciji i njenom funkcioniranju. Pritom su bile vidljive bitne razlike u mišljenjima u vezi s uzrocima međunacionalnih sukoba u zemlji i situacijom na Kosovu. A u vezi s pitanjima transformacije SKJ iznose se raznoliki prijedlozi: od zahtjeva za većim jedinstvom Partije i *Savezom saveza* do inicijative za formiranjem dviju novih političkih stranaka – Komunističke i Socijalističke stranke.

Naposlijetku, razmimoilaženja i polemike oko prijedloga *drugih*, obilježile su rad i preostale dvije komisije. U komisiji za privrednu reformu odlučeno je, primjerice, da je nužno napustiti zablude dogovorne ekonomije i u punome smislu afirmirati tržišnu ekonomiju. (*Vjesnik*, 23.1.1990.: 4; *Slobodna Dalmacija*, 23.1.1990.: 4).

6. Druga plenarna sjednica i prekid 14. kongresa

U ponedjeljak, 22. siječnja, oko 15:00 sati, počela je 2. plenarna sjednica pod predsjedanjem crnogorskog lidera Momira Bulato-

vića, koji je predložio da se na sjednici rasprave i usvoje kongresni dokumenti, te izvještaji o radu kongresnih komisija i izaberu članovi tijela SKJ. Najviše amandmana, njih 458, odnosilo se na *Deklaraciju*. Na zatvorenim sjednicama, pak, prema pisanju *Borbe* (24.1.1990.: 3), napravljen je ustupak slovenskim delegatima u svezi s njihovim zahtjevom da se najprije raspravlja o *Deklaraciji* kao ključnom dokumentu. No, u višesatnom glasanju o amandmanima svi su prijedlozi slovenskih delegata bili odbačeni. Tijesno je odbačen i prijedlog jednog slovenskog delegata da se prekine ekonomska blokada iz Srbije. Bilo je i slučajeva odbacivanja amandmana delegata iz Slovenije, a prihvaćanja sličnih amandmana predloženih od delegata iz drugih republika. No, ključni je bio amandman Janeza Kocijančiča u kojemu se predlaže da se odredba o preobražaju SKJ („treba da se preobrazu u modernu, jedinstvenu, demokratsku političku organizaciju“) zamijeni formulacijom da je SKJ partija „ravnopravnih republičkih organizacija SK koje se slobodno udružuju u SKJ“ (*Danas*, 30.1.1990.: 10). A prije samog glasanja o tom amandmanu Ribičić je, usto, upozorio da je riječ o amandmanu cijele republičke delegacije i kongresa SK Slovenije. Pritom je ponovio stavove slovenske delegacije o *Savezu saveza* te ravnopravnosti i samostalnosti republičkih organizacija, odnosno neprihvatanju preglasavanja. Ponavljanje tih stavova izazvalo je, međutim, burne replike. Delegatkinja iz Srbije naglasila je, primjerice, da su delegati iz Slovenije znali kako njihovi stavovi neće biti prihvaćeni te ih je pozvala da napuste Kongres „i neka puste nas primitivce da si sami organiziramo Partiju onako kako znamo“. Bulatović je potom stavio amandman na glasanje, a na prijedlog Pančevskog, prije izjašnjavanja delegata, obznanio stanku od 15 minuta. Pola sata kasnije sjednica je nastavljena, a amandman Kocijančiča odbijen je s 1156 glasova *protiv* i 169 glasova *za* (*Vjesnik*, 23.1.1990.: 5).

Na kraju izjašnjavanja o amandmanima na *Deklaraciju* za riječ se u približno 22,30 sati ponovno javio Ribičić, napominjući kako je ne samo vidljivo da se ne želi prihvatiti slovenska inicijativa o *Savezu saveza* nego ni „minimum koji bi osiguravao autonomnost, samostalnost i ravnopravnost“ slovenske „republičke organizacije“. Također je naglasio i da je preglasavanje najbolji način za razbijanje SKJ te da, u tom sklopu, odluke usvojene na plenumu nisu prihvatljive slovenskim delegatima i da ih ne obvezuju. Zaključio je kako su se stekli uvjeti da slovenski delegati napuste 14. kongres jer ne žele biti suodgovorni „za agoniju SK Jugoslavije u koju

je vode sadašnja nametanja volje i nosioci tih nametanja".¹¹ Odmah potom slovenski su delegati, uz pljesak u dvorani, počeli napuštati *Sava centar* u Beogradu.

Predsjedavajući Bulatović predložio je, kao da se ništa važno nije dogodilo, nastavak rada. Na to je reagirao predvodnik hrvatske delegacije Ivica Račan, upozorivši da se teško može govoriti o SKJ bez delegata iz jedne republike. Predložio je, u ime najvećeg broja delegata iz Hrvatske, prekid rada 14. kongresa, naglašavajući potrebe da se hitno razmotri novonastala situacija, njeni uzroci i moguća rješenja, a kao priprema za nastavak rada. Ako bi se, pak, odlučilo da 14. kongres nastavi s radom, najveći dio delegata iz Hrvatske, u tom slučaju, više ne bi želio sudjelovati u usvajanju takvih odluka.¹² Na to je reagirao Milošević s prijedlogom o nastavku rada jer bi prihvaćanje prijedloga o prekidu 14. kongresa SKJ značilo da je Kongres, odnosno SK „praktično raspušten i obezglavljen sa neizvesnim vremenom konstituisanja..." Predložio je, potom, da se u stanici ustanovi novi kvorum i nastavi s radom.

U vrijeme stanke održana je sjednica Radnog predsjedništva 14. Kongresa i Predsjedništva CK SKJ na kojoj je, prema Račanim riječima, od hrvatske delegacije traženo da odustane od stava o prekidu kongresnog rada, na što on nije pristao (*Vjesnik, Panorama subotom*, 27.1.1990.: 9). Hrvatski prijedlog o prekidu 14. kongresa su u konačnici podržale i delegacije BiH i Makedonije te JNA.

Ipak, sjednica je nastavljena, no tek u približno 3,20 sati ujutro, a pod vodstvom Pančevskog, koji je, na iznenađenje hrvatske delegacije, iznio prijedloge da se na 3. plenarnoj sjednici usvoje ranije spomenuti predloženi dokumenti, s time da će sjednica biti sazvana kada to odluči CK SKJ, a do tada organi SKJ nastavljaju s radom. Delegate je, usto, pozvao da čuvaju i očuvaju jedinstva SKJ i SFRJ. Nakon glasanja utvrđeno je da su ti prijedlozi prihvaćeni, čime je okončana 2. plenarna sjednica (*Komunist*, 26.1.1990.: 5; *Borba*, 24.1.1990.:3). Takvim prividom

11 Stenogram završnog dijela 2. plenarne sjednice objavljen je u *Komunistu* (26.1.1990.: 4-5).

12 Račan je i na konferenciji za novinare hrvatske delegacije, održanoj prije početka 2. plenarne sjednice, jasno rekao kako će zatražiti prekid rada 14. kongresa ako ga napusti slovenska delegacija. A na pitanje o slovenskom prijedlogu o *Savezu saveza* odgovorio je da se delegati iz Hrvatske o tome nisu posebno izjašnjavali te da se i nadalje izjašnjavaju za jedinstvo koje treba redefinirati te napuštanje demokratskog centralizma i preglasavanja o ključnim pitanjima unutar SK (*Vjesnik*, 23.1.1990.:4; *Borba*, 23.1.1990.: 2; *Slobodna Dalmacija*, 23.1.1990.: 2).

nastavka 14. kongresa željelo se, čini se, donekle ublažiti dojam neprihvaćanja Miloševićeva prijedloga. No, do nastavka 14. kongresa nikada nije došlo, pa je odlaskom delegata iz *Sava centra* i simbolički s povijesne scene nestao SKJ.

Istog dana, 23. siječnja, skupina delegata iz Hrvatske izdala je priopćenje za javnost u kojemu negoduje zbog događaja nakon odlaska delegata iz Slovenije. U njemu se navodi i da se hrvatska delegacija pristala vratiti u dvoranu kako bi spriječila raskol unutar SKJ, a poradi formalne objave privremenog prekida 14. kongresa te usvajanja termina za njegov nastavak. Naposlijetku se konstatira kako se glasanjem o prijedlozima koje je iznio Pančevski nastojao stvoriti privid legitimiteta. No, iako je hrvatska delegacija odbila sudjelovati u improviziranom glasanju o tim prijedlozima, predsjedavajući ih je ipak proglasio usvojenima, „čime se još jednom pokazalo, da se na... kongresu ignorira ravnopravnost republičkih SK“ (*Slobodna Dalmacija*, 24.1.1990.: 12; *Vjesnik*, 24.1.1990.: 1).

7. Reakcije na prekid i ocjene prekida 14. kongresa

Prekid 14. kongresa još je jednom pokazao dubinu podjela unutar SKJ, a najavio je i dodatno zaoštavanje krize, te uvećanje neizvjesnosti. Nakon raskola unutar SKJ jedno od najčešćih pitanja bilo je može li Jugoslavija preživjeti bez Partije. Veći broj delegata je još u vrijeme trajanja 14. kongresa upozoravao da bi mogući njegov neuspjeh značio i početak kraja Jugoslavije. Stoga su, u vrijeme njegova trajanja, mnogi delegati odgovor na to pitanje tražili i od saveznog premijera Ante Markovića, koji je, prema pisanju *Borbe*, bio daleko najtraženija osoba među kongresnim delegatima. A on je, na brojna pitanja novinara nakon odlaska delegata iz Slovenije, odgovorio samo jednom rečenicom: „Jugoslavija će funkcionirati bilo ili ne bilo SKJ“ (*Večernji list*, 23.1.1990.: 3; *Borba*, 24.1.1990.: 3). Neki su komentatori čak smatrali da će raskol u SKJ olakšati Markoviću provođenje reformi, odnosno da će se smanjiti negativan utjecaj Partije pri njihovom provođenju (*Vjesnik, Panorama subotom*, 27.1.1990.: 3). No, takva su se optimistička predviđanja pokazala posve nerealnima jer je provođenje reformi ponajviše ovisilo o konsenzusu republika (za to je bila potrebna i pobjeda jugoslavenski orijentiranih stranaka na predstojećim višestranačkim izborima). To se uskoro potvrdilo i u stavovima Predsjedništva CK SK Srbije o radu 14 kongresa u kojima se,

među ostalim, navodi i da „iznuđeni prekid“ 14. kongresa „blokira provođenje privredne reforme“ (*Večernji list*, 26.1.1990.: 5).

Odmah po povratku slovenske delegacije u Ljubljani, održana je sjednica CK SK Slovenije. Na sjednici je u potpunosti podržano djelovanje slovenske delegacije na 14. kongresu. Nakon te sjednice, na konferenciji za novinare, Borut Pahor je izjavio: „Mislili smo da idemo u Beograd operirati bolesnika, a nabasali smo na mrtvaca“. Odlučeno je, s tim u skladu, da se do Konferencije SK Slovenije početkom veljače zamrznu odnosi s SKJ (*Vjesnik*, 24.1.1990.: 4). Na konferenciji SK Slovenije 4. veljače potvrđen je potom i definitivni rascjep, te raspad SKJ. Odlučeno je da je 14. kongres SKJ za SK Slovenije definitivno okončan, te da će SK Slovenije ubuduće djelovati kao samostalna politička organizacija s vlastitim članstvom, programom i statutom. SK Slovenije je, usto, zbog predstojećih izbora, svome imenu dodao i dopunu naziva: *Stranka demokratskog preobražaja*, a u programu je, među ostalim, najavio i poštivanje višestranačkoga pluralizma, te težnje ka konfederaciji i priključenju Slovenije Europi (*Komunist*, 14.2.1990.: 13).

Račan je pak, na konferenciji za novinare organiziranoj u prostorijama CK SKH nakon povratka u Zagreb izjavio, da su događaji na 14. kongresu prigoda za reformski iskorak i obnovu Partije, ali na novima modernim osnovama. Kongres, prema njemu, nije bio dobro pripremljen, a netolerancija i nedemokratska atmosfera u vrijeme njegova trajanja nisu mogli pridonijeti reformskom iskoraku. Naglasio je da je nastavak 14. kongresa moguć samo ako se stvore pretpostavke za njegov nastavak i uspjeh (*Vjesnik*, 24.1.1990.: 5; *Večernji list*, 24.1.1990.: 3; *Slobodna Dalmacija*, 24.1.1990.: 1).

I na sjednici CK SKH, održanoj 28. siječnja, uz sudjelovanje kongresnih delegata, razmatrani su uzroci i razlozi prekida 14. kongresa. Račan je tada naglasio kako su reakcije iz organizacija SK u Hrvatskoj na događanja na 14. kongresu različita. Dominantna je pritom potpora delegatima u njihovom radu i ponašanju na 14. kongresu, ali ima i tvrdnji u kojima se delegatima prigovara da nisu bili dovoljno radikalni i odlučni. S druge strane, iz većinskih srpskih i miješanih sredina bilo je i kritika spram ponekih prijedloga delegata SKH na 14. kongresu, uključujući i traženje prekida nakon odlaska slovenskih delegata (*Komunist*, 2.2.1990.: 4).

U tom je sklopu, primjerice, Općinski komitet SKH iz Donjega Lapca 26. siječnja izdao priopćenje u kojemu se navodi: „Ako SKH

prihvati prijedlog slovenskih komunista da se SK organizira kao *Savez saveza*, komunisti Donjega Lapca istupit će iz takve organizacije“. Tražili su, usto, od organa SKH da ne „nasjedaju separatizmu koji se otvoreno širi iz Slovenije“ (*Danas*, 6.2.1990.: 18; *Vjesnik*, 27.1.1990.: 6). Za jedinstveni SKJ izjasnili su se i komunisti Pakraca, pa i uz mogućnost izlaska iz SKH (*Večernji list*, 26.1.1990.: 5).

Sve u svemu CK SKH je u povodu 14. kongresa SKJ, te događaja na njemu i nakon njegova održavanja zaključio, da su delegati SKH na njemu nastupili u skladu sa zaključcima 11. kongresa SKH. Konstatirano je i kako se u SKJ već duže vrijeme vodi borba između različitih koncepcija uređenja Partije i Jugoslavije, između državnog socijalizma (starog koncepta Partije) i demokratskih snaga novoga socijalizma. Naglašeno je, pritom; da su slovenski delegati preglasavanjem bili stalno dovođeni u neravnotežan položaj, što je vodilo uspostavljanju načela neravnopravnosti, pa je, stoga, njihov odlazak bio logičan. I delegati SKH nisu mogli prihvatiti nastavak krnjeg 14. kongresa jer bi to značilo kršenje *Statuta SKJ*, čime bi se i stvarno prihvatio diktat jednog dijela organizacije. Štoviše, prividnim nastavkom sjednice nakon odlaska slovenske delegacije, delegati SKH bili su grubo izigrani. No, prekid može biti i šansa za reformsku liniju i obnovu SKJ, pri čemu platforma 11. kongresa SKH predstavlja minimum u daljnjoj demokratizaciji u Hrvatskoj. Dakle, zaključno, događaji na 14. kongresu SKJ mogu i ubrzati demokratizaciju u Hrvatskoj i transformaciju SKH (demokratsko jedinstvo umjesto demokratskog centralizma), pri čemu se daljnji odnosi u SKJ mogu zasnivati samo na ravnopravnosti i samostalnosti republičkih organizacija, te njihovu dragovoljnom udruživanju u SKJ (*Komunist*, 2.2.1990.: 7; *Vjesnik*, 29.1.1990.: 5).¹³

U reakcijama iz Srbije na prekid 14. kongresa uglavnom se, pak, naglašavala činjenica da je manjina (slovenska delegacija) nametnula volju većini, pri čemu su se posebno naglašavali rezultati glasanja oko ključnoga slovenskog amandmana o *Savezu saveza* za koji je glasalo samo 169 delegata. Slovenska delegacija se, usto, optuživala i za neprihvatanje demokratskog odlučivanja, ultimativnost, razbijanje SKJ i separatizam (*Politika*, 24. 1.1990.: 1, 5, 6, 10, 11).

I na proširenoj sjednici Predsjedništva CK SK Srbije, održanoj 25. siječnja, raspravljalo se o događanjima na 14. kongresu. Ocijenje-

¹³ Ovime je SKH otvoreno podržao ključni slovenski prijedlog na 14. kongresu SKJ o *Savezu saveza*.

no je da se na njemu potvrdilo kako je članstvo spremno prihvatiti demokratski, moderan i jedinstveni SKJ. A napuštanje i prekid 14. kongresa „pokazali su isključivost i nedemokratičnost, jer se radilo o neprihvatanju principa ravnopravnosti“. Naglašeno je, u tom sklopu, da je jedinstvo u SKJ ključni faktor za stabilizaciju jugoslavenske države. No, na 14. kongresu nastala je polarizacija između „pristalica i protivnika jedinstvenog SKJ i jedinstvene Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Separatizam demokratiju izjednačava sa raspadom SK i Jugoslavije“. Glasanje za jedinstveni SKJ, a protiv slovenskog prijedloga o *Savezu saveza* (1156:169) potvrđuje da se slovenski delegati nisu samo sukobili s delegatima iz Srbije nego i s velikom većinom komunista Jugoslavije. Naposljetku je naglašeno i da se problemi na Kosovu koriste za destabilizaciju i ugrožavanje integriteta zemlje (*Politika*, 26.1.1990.: 5).

Dan nakon prekida 14. kongresa, predsjednik Predsjedništva CK SK Makedonije Petar Gošev je izjavio, da se mora učiniti sve da se 14. kongres nastavi, ali u normalnim uvjetima i bez preglasavanja o ključnim pitanjima. Naglasio je, pritom, objašnjavajući stavove makedonskih delegata o prekidu 14. kongresa nakon odlaska slovenskih delegata, da bi nastavljanje njegova rada, a protivno *Statutu SKJ*, dodatno zaoštrilo političku situaciju. SK Makedonije zalaže se, naveo je, za jedinstveni SKJ, ali uz značajne promjene i radikalno mijenjanje načela demokratskog centralizma (*Slobodna Dalmacija*, 25.1.1990.: 22).

Slično je izjavio i predsjednik CK SK BiH Nijaz Duraković, naglašavajući da se SK BiH zalaže za jedinstveni SKJ, ali uz redefiniranje načela demokratskog centralizma i odbacivanje preglasavanja u ključnim pitanjima (*Vjesnik, Panorama subotom*, 27.1.1990.: 14).

8. Zaključno: Utjecaj i posljedice 14. kongresa na daljnji razvoj jugoslavenske krize

Neuspjeh 14. kongresa SKJ izrazio je i potvrdio dubinu konceptijskih podjela u Jugoslaviji. S obzirom na potpuno suprotne stavove krajnjih polova unutar SKJ, mnogi su i prije njegova održavanja predviđali raspad SKJ. Naime, već su se u pripremama 14. kongresa pokazale teškoće u postizanju kompromisa u vezi s ključnim pitanjima. Stoga se u pripremnim dokumentima i mogu uočiti brojne proturječnosti, uz mogućnosti različitih tumačenja i formulacija u njima. Dosta je članova SKJ upozoravalo na manjkavosti

priprema, jer u njima nije bio usklađen ni minimum zajedničkih opredjeljenja. A zapravo je bila riječ o tome da je cjelokupni SKJ bio u procesu transformacije, određen borbama reformskih i dogmatskih snaga. Pritom je najveća homogenost reformskih snaga bila unutar SK Slovenije, a dogmatskih unutar SK Srbije. S obzirom na to da SKJ *de facto* više nije bio jedinstvena partija, nego partija podijeljena na republičke organizacije, na 14. kongresu se nije ni mogla očekivati konačna pobjeda jednih ili drugih. A događanja na 14. kongresu i njegov prekid samo su dokrajčili ionako narušeni legitimitet SKJ u traženju izlaza iz jugoslavenske krize. Njegovi rezultati bili su, dakle, samo posljedica i nastavak krize koja se nazirala već potkraj sedamdesetih, a koja je konačno eskalirala u zadnjim godinama osamdesetih godina 20. stoljeća. Američka obavještajna agencija CIA u svom izvješću iz druge polovice 1990. ocjenjuje da je raspad na kongresu potvrda nestanka SKJ kao federalne institucije. Također je istaknuto da se teško može očekivati da će neka institucija ili osoba (lider) uspjeti povratiti snagu centra/federacije.¹⁴

Dramatičan kraj SKJ uvećat će neizvjesnost u slijedećim mjesecima i ubrzati daljnju diferencijaciju između suprotstavljenih koncepcija na federalnoj, ali i republičkoj razini. Istodobno, može se zaključiti, da je ishod 14. kongresa ujedno predstavljao i poraz Miloševićeva nastojanja da formalnim putem uspostavi kontrolu nad SKJ, a time i Jugoslavijom. Prema pisanju Borisava Jovića na sastanku kod Miloševića održanom 10. siječnja 1990. na 14. kongresu se trebala desiti ključna bitka. Strategija se svodila na izolaciju slovenske delegacije, pri čemu je vodeću ulogu trebala odigrati JNA, a ne delegati iz Srbije, jer djelovanje potonjih bi moglo odbojno djelovati na delegate iz Hrvatske i Makedonije (Jović, 1996.: 88). A sve do kraja glasanja o amandmanima na *Deklaraciju* činilo se da bi Miloševićeva glasačka mašinerija mogla odnijeti pobjedu. Ipak, slovenska delegacija nije popustila pod pritiskom i napušta 14. kongres. Njihovo nepopuštanje Milošević je, pak, obrazlagao u skladu s poznatim parolama *antibirokratske revolucije*. Naime, još u početku 1989. godine, on je ponavljao da su prepreka izlasku iz krize konzervativne snage u birokratiziranim rukovodstvima (Milošević, 1989.: 336). Za Srbiju je, stoga, bila prihvatljiva samo jaka Jugoslavija, dok joj je konfederacija bila potpuno neprihvatljiva. Uspostavljanjem kontrole nad SKJ trebalo je

¹⁴ Jugoslavia: The Federal Leadership in Crisis, CIA 10/1/1990, URL=<http://www.necenzurirano.com/images/krizavlasti.pdf>, pristup ostvaren 15. 11. 2008.

s tim u skladu omogućiti promjene ustava koje bi ojačale ovlasti Federacije u kojoj bi Srbija, kao najveća republika (s najbrojnijim stanovništvom, narodom), imala i odlučujući utjecaj (načelo *jedan čovjek jedan glas*). A nakon neuspjeha 14. kongresa razmišljalo se čak i o vojnom udaru, ali za to nije bilo dovoljno potrebne jedinstvenosti unutar JNA (Jović, 2003.: 480). Stoga u slijedećim mjesecima srbijansko rukovodstvo postupno odustaje od ideje o jedinstvenom SKJ i prihvaća mogućnost Jugoslavije bez Slovenije/Slovenaca. A ako bi, razvojem situacije, došlo do raspada Jugoslavije, srbijansko bi rukovodstvo tražilo promjenu republičkih granica i zaokruživanje teritorija gdje žive Srbi.

Već nakon odlaska slovenske delegacije sa 14. kongresa mnogi su s pravom komentirali i tvrdili da takav rasplet predstavlja pobjedu slovenskog rukovodstva. Svojim odlaskom ta je delegacija zapravo potvrdila da SKJ, neovisno o odbijanju njihova amandmana, funkcionira kao *Savez saveza*. Pritom se ne može u potpunosti prihvatiti mišljenje nekih, kako bez potpore hrvatske delegacije ni slovenska delegacija ne bi daleko stigla. Naime, neovisno o tome, u Sloveniji je, unutar SK, oporbe i javnosti, već bila ostvarena gotovo potpuna homogenizacija u vezi s glavnim političkim ciljevima, posve suprotnima težnjama srbijanskog rukovodstva. Iz tih razloga, ni represivne akcije nisu bile moguće, ili su bile teško izvodive, posebno održive. Nakon 14. kongresa, stoga, u Sloveniji se na unutar-njem planu ubrzavaju procesi demokratizacije. Istodobno, na razini Jugoslavije, jasno se traži konfederalno uređenje.

Za razliku od SK Slovenije, u SKH, prije održavanja 14. kongresa nije došlo do potpune pobjede reformskih snaga nad dogmatskim snagama. Neosporno je da su na 11. kongresu SKH prevladale reformske snage, ali ipak ne u toj mjeri da u potpunosti neutraliziraju dogmatsko krilo. Jedan od razloga za to krije se i u činjenici da su natprosječni udio u SKH činili Srbi, koji su uglavnom bili skloniji ideji o jedinstvenom SKJ, te čvrstoj Federaciji i pluralizmu na socijalističkim i jugoslavenskim osnovama. To nikako ne znači da su svi Srbi unutar SKH bili skloni tom konceptu, niti da su svi Hrvati unutar SKH podupirali radikalne reforme. Prema događanjima u mjesecima nakon 14. kongresa SKJ, vidljivo je da se navedeno odnosi prije svega na područja u Hrvatskoj gdje su Srbi bili u većini.¹⁵

15 Stanoviti otpor prema demokratizaciji među Srbima u Hrvatskoj opravdavan je formiranjem stranaka uglavnom s nacionalnim predznakom. Uz stvarno pogoršanje međunacionalnih odnosa i, prije svega, propagandno

Ipak, za SKH 14. je kongres SKJ imao veliku važnost u razrješenju odnosa snaga između reformista i dogmata. Glasovanje o slovenskom prijedlogu o *Savezu saveza*, već je spomenuto, podržalo je samo 169 delegata. Prema tome i velika je većina delegata iz Hrvatske glasala za jedinstveni SKJ, što ne znači da su podupirali Miloševićev koncept, nego da su bili skloni i ponekim kompromisima na 14. kongresu, ne podupirući nikakve ultimativne zahtjeve, pa ni one delegata iz Slovenije. Iako je Milošević vjerovao da će pridobiti hrvatsku delegaciju (u delegaciji iz Hrvatske bilo je 35 posto Srba i *Jugoslavena*), Račan je uspio to otkloniti, te je, kako kaže, pripremio delegate na odlazak (Duka, 2005.: 49). Inače, unutar SKH se vjerovalo da bi uspjeh 14. kongresa pripomogao vraćanju legitimiteta Partiji i uvećao njene izgleda na predstojećim izborima u Hrvatskoj. U tom sklopu, nakon prekida 14. kongresa, nastupa potpuna prevaga reformnog krila unutar SKH, što je vidljivo već i u ocjenama o događajima na 14. kongresu. Potom se, slično kao i u Sloveniji, SKH odlučuje na dodatno ubrzanje demokratizacije u cilju pribivanja legitimiteta i potpore na izborima, ali i za otpor pritisku iz Srbije (*destabilizacija i kosovizacija*¹⁶ republike).

Naposlijetku, u BiH i Makedoniji održava se podjela između suprotstavljenih koncepcija, kako prije, tako i nakon 14. kongresa, pa se drugima prepušta diktiranje tempa. A u Crnoj Gori i pokrajinama, *pročišćenim* još u vrijeme *antibirokratske revolucije*, čvrsto se prate i podupiru srbijanske koncepcije.

Izvanredni 14. kongres SKJ predstavlja važnu epizodu u procesu raspada Jugoslavije. On je do kraja raspršio iluzije o jedinstvenom SKJ i snazi koja može izvesti zemlju iz krize. Jugoslavija je nakon 14. kongresa zakoračila u još neizvjesnije razdoblje, bez značajnije kohezivne snage koja bi omogućila neki kompromis.

djelovanje iz Srbije o ugroženosti Srba, oni su smatrali da im je sigurnost (pa i fizička) zajamčena samo u federalnoj Jugoslaviji, odnosno (nešto kasnije) *proširenoj Srbiji*. Opširnije pogledati u: Pauković, 2008: 13-31.

16 Izraz *kosovizacija* koristio se u hrvatskim medijima i od strane hrvatske političke elite kao sinonim za širenje *antibirokratske revolucije* na Hrvatsku.

Literatura:

- Bilandžić, D. (1999.): *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb: Golden marketing
- Cohen, L. J. (1993): *Broken Bonds: The Disintegration of Yugoslavia*, Boulder-San Francisco-Oxford: Westview Press
- Duka, Z. (2005.): *Račan – biografija*, Zagreb: Profil
- Goldstein, I. (2003.): *Hrvatska povijest*, Zagreb: Novi Liber
- Jović, B. (1996.): *Posljedni dani SFRJ, Izvodi iz dnevnika*, Beograd: Politika
- Jović, D. (2003.): *Jugoslavija – država koja je odumrla*, Zagreb: Prometej
- Milosavljević, O. (2004.): Antibirokratska revolucija 1987-1989. godine, u: Fleck, H.G., Graovac, I. (ur.) *Dijalog povjesničara/istoričara*, 8, Zagreb: Zaklada Friedrich Naumann
- Milošević, S. (1989.): *Godine raspleta*, Beograd: BIGZ
- Osnovni pravci djelovanja SKH na reformi društva i SK, *Naše teme*, 1990 (3-4): 602-622
- Pauković, D. (2008.): Predizborna kampanja u Hrvatskoj 1990. u svjetlu hrvatskog i srpskog novinstva, *Časopis za suvremenu povijest*, 2008(1): 13-31
- Ramet, S. P. (2005.): *Balkanski Babilon. Raspad Jugoslavije od Titove smrti do Miloševićeva pada*, Zagreb: Alinea
- Silber, L., Little, A. (1996.): *Smrt Jugoslavije*, Opatija: Otokar Keršovani
- Yugoslavia: The Federal Leadership in Crisis, CIA 10/1/1990, URL=<http://www.necenzurirano.com/images/krizavlasti.pdf>, pristup ostvaren 15. 11. 2008.

Korištene novine:

Borba (Beograd)
Danas (Zagreb)
Komunist (Zagreb)
Politika (Beograd)
Slobodna Dalmacija (Split)
Večernji list (Zagreb)
Vjesnik (Zagreb)

**Last Congress of the League of Communists of Yugoslavia:
Causes, Consequences and Course of Dissolution**

DAVOR PAUKOVIĆ
Political Science Research Centre, Zagreb, Croatia

Summary

During the eighties, Yugoslavia was faced with a growing crisis that has put into question the survival of the federation. Conflicting strategies of the future Yugoslavia, based in the republic League of Communists, have finally separated on the 14th LCY extraordinary Congress in January 1990. This article has shown the context in which the Congress was held, as well as its course. In addition, the article exposed the strategies and goals of individual national organizations and the consequences of the collapse of LCY. Extraordinary 14th Congress of the LCY represents an important episode in the process of the breakup of Yugoslavia. On that Congress, all illusions about the united LCY and the power that can bring the country out of the crisis were dispelled. Yugoslavia faced with the more uncertain period after the Congress, without any significant cohesive force that would lead to some kind of compromise.

Key words: League of Communists of Yugoslavia, 14. Congress, breakup of Yugoslavia